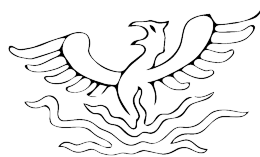

TIDSSKRIFTET FØNIX

Den gode død? Teologihistoriske strøtanker

KRISTOFFER GARNE
Cand.theol., sognepræst

FØNIX ARG. 2021, s. 1–16

Dette værk er licenseret under en Creative Commons-licens
CC BY-NC-ND 2.5 DK

www.foenix1976.dk

ISSN 2446-175X

Den gode død?

Teologihistoriske strøtanker

MIT ØNSKE MED DET FØLGENDE er at give anledning til en genbesindelse på vores (kristne) kulturs syn på døden. Kan vi være mere nøgterne i den måde, vi taler om døden og (efter)livet på, og kan vi tænke os en holdning, hvor vi tør byde døden velkommen uden at ringeagte livet?

De følgende tanker blev oprindeligt nedfældet i forlængelse af de anfægtelser, jeg som præst har haft ved at skulle tale om ”det evige liv” til begravelser og den årlige mindegudstjeneste ved Allehelgen (jf. min kronik i Kristeligt Dagblad d. 31.10.2020). Men håndteringen af corona-epidemien har overbevist mig om, at det er bydende nødvendigt med en revurdering af vores syn på døden, og derfor udsender jeg nu artiklen i håb om, at de følgende teologihistoriske overvejelser kan være med til at åbne for en drøftelse af det, man kunne kalde den gode død.

Jeg genbesøger i det følgende nogle tanker om døden hos flere store danske digtere og teologer fra det 19. og 20. århundrede, men vil først give et overblik over synet på døden i Bibelen.

Døden i Bibelen

I flere af kulturerne før kristendommen havde man en forestilling om et dødsrige. I Norden hed det Hel, hos grækerne Hades og hos jøderne Sheol. Det var et sted, hvor der var fred og ro, og hvor der ikke længere var den forskel mellem mennesker, som der er i livet. Dødsriget var en slags kæmpegrav. Ikke et brændende helvede eller en lysende himmelsal, blot et mørkt og tyst sted.

I Jobs Bog i Det gamle testamente bliver dødsriget beskrevet som et sted, hvor ”udmattede har fundet hvile” (3,17). I Dødsriget var alle lige: ”Dér er både små og store, trællen er fri, uden herre” (3,19). Når den døde var død, var han væk fra menneskets verden – og det var formålsløst at give sig til at lede efter ham: ”Øjet, der så ham, får ham ikke at se igen, hvor han boede, ser man ham ikke længere” (20,8).

I jødedommen på Jesu tid er der tilsyneladende sket det, at dødsriget er blevet et sted, hvor man lever et nyt liv og derfor kan modtage belønning eller straf. I Det nye testamente fører de lærde jøder fx en diskussion om, hvem man skal være gift med i himlen, hvis man har været gift flere gange (Matthæus 22). Og et andet sted beskrives det, hvordan den arrogante rigmand skal ligge og blive pint af flammer i dødsriget, mens han skal kigge på, hvordan den fattige, som han behandlede dårligt, ligger i himlen og hviler sig i forfædrenes skød (Lukas 16).

Problemet om menneskets skæbne efter døden er således ikke noget, kristendommen skaber, men den skærper forestillingen om, at livet efter døden har afgørende betydning for, hvordan vi skal leve vores liv her og nu. Døden er blevet et presserende problem for de første kristne. Derfor må døden også have en årsag. Den kan ikke blot være der som en naturlig, selvfølgelig del af menneskelivet.

I gammelt kirkesprog siger man, at døden er syndens sold. Ordet sold betyder løn – straf eller belønning for noget. Døden er altså Guds straf over menneskets synd, dvs. alt det forkerte, mennesket gør. Den første kristne forfatter Paulus beskriver i sit brev til menigheden i Rom (kap. 5-6), hvordan døden fra begyndelsen ikke var noget, der hørte menneskelivet til. Døden kom først til, da det første menneske Adam syndede ved at overtræde Guds bud, sådan som det fortælles om i skabelsesberetningen i Første Mosebog, hvor Adam og hans kvinde Eva spiser af træet til Kundskab om godt og ondt, selvom Gud har forbudt det.

Gud havde sagt, at den dag, mennesket spiste af træet til kundskab om godt og ondt, skulle det dø. Slangen, der lokkede dem til at spise, påstod, at det var noget sludder, men det var altså, hvad der kom til at ske.

Derfor fortolker Paulus og de første kristne døden som en straf for synden. Dette er ikke kun en billedlig forklaring på, hvordan døden kom ind i verden. Nej, døden som syndens sold er noget, der gælder for os alle: Vi overtræder gang på den lov (i Bibelen bl.a. De ti bud), som Gud har givet menneskene at leve efter, og derfor fortjener vi at dø. Så enkelt kan det siges. Vi må betale for livet med vores død. I Den Danske Salmebog (nr. 27) har K.L. Aastrup udtrykt døden som Guds straf for menneskets ulydighed på følgende måde:

Din vrede frem af Himlen brød,
 du lod os dommen kende;
 du satte os den bitre død,
 som blev vor lykkes ende.
 Du skjulte os dit ansigts lys,
 vi måtte lære mørkets gys.

Når det for Paulus er vigtigt at tale om Adam, det første menneske, og hans død, så er det, fordi han gerne vil sige, at ligesom døden kom ind i verden ved ét menneske, Adam, så skal også døden overvindes ved ét menneske, nemlig Jesus Kristus, Guds søn, der blev korsfæstet, men opstod fra graven. Med sin død og opstandelse har Jesus overvundet døden, og de kristne, der i dåben på mystisk vis bliver knyttet sammen med Jesus, skal derfor også overvinde døden og opstå med en opstandelse, der ligner hans.

”Syndens sold er døden, men Guds nådegave er evigt liv i Jesus Kristus”, sammenfatter Paulus sit syn på døden (6,23). Det er altså den samme Gud, der straffer mennesket med døden og fritager mennesket fra denne straf og dermed fra døden ved at lade Jesus lide og opstå. I Aastrups salme bliver det beskrevet sådan her:

Da gav du efter dit behag,
imod hvad vi fortjente,
en sådan udgang på vor sag,
som ingen kunne vente,
et under over al forstand,
en visdom, vi ej grunde kan:
din Søn, der som vor næste kom
og vendte om
til nådesbud din vredes dom.

Det er en mærkelig form for retfærdighed, hvor dommen ophæves, fordi den forurettede Gud selv går ind og betaler prisen, nemlig døden, ved at lade sin søn lide. Men sådan er Guds retfærdighed: Hans søn, Jesus Kristus, lider korsdøden for vores synders skyld og betaler dermed ”syndens sold”. Det betyder, at døden ikke længere er vores endemål. Straffen er udstået af en anden, og derfor skal vi ikke dø, men opstå til evigt liv. Det er smukt beskrevet af N.F.S. Grundtvig i salmebogen (nr. 192):

Skønt jeg må som blomsten visne,
skønt min hånd og barm må isne,
du, jeg tror, kan det så mage,
at jeg døden ej skal smage,
du betalte syndens sold.

Hvordan denne ”opstandelse fra de døde” så nærmere ville tage sig ud, var en helt anden sag, som den dag i dag kan give alle, der tænker over det, hovedpine. Det står imidlertid ganske klart, at Paulus og de først kristne ikke dengang forestillede sig, at man lige efter døden skulle opstå til evigt liv. Det var først noget, der skete på ”den yderste dag”.

Forestillingen om opstandelsen på den yderste dag var ikke noget, de første kristne fandt på, efter at de havde hørt, at Jesus var opstået fra de døde. Sådanne forestillinger fandtes allerede i jødedommen.

I Det gamle testamente findes der i profeten Ezekiels bog (kap. 37) en storslået fortælling om de dødes opstandelse. I et syn bliver Ezekiel af Guds ånd ført ud i en dal. Denne dal er fuld af knogler, og Gud spørger Ezekiel: ”Menneske, kan disse ben blive levende?”. Man er fristet til at svare nej, men Ezekiel er klog nok til at svare: ”Gud Herre, det ved kun du”. Og Gud fortæller ham så, at det kan de. Ezekiel ser, hvordan der kommer sener, kød og hud på knoglerne, og hvordan Gud puster livsånde i de nysamlede kroppe, så de bliver til levende mennesker.

De døde var døde, men Gud kunne altså skabe liv af døde, hvis han vil. Og det er det, han vil, tænkte de første kristne, nu hvor Kristus er opstået fra de døde.

I sit første brev til menigheden i Korinth (kap. 15) formulerer Paulus det, der senere skulle blive den ”autoriserede” oldkristne forestilling om opstandelsen. Han skriver her ligefrem, at hvis ikke de døde opstår, så er Kristus heller ikke opstået fra de døde – og så er den kristne tro tomme ord. ”Kan de døde ej opstå, intet har vi at betyde”, bliver det senere formuleret i salmebogen (nr. 236).

Paulus forestiller sig, at Jesus Kristus engang vil komme tilbage til jorden og lade dem, ”der hører Kristus til”, dvs. de kristne (de, som er døbt), opstå. Jesus Kristus vil regere over verden og lægge alting under Guds fødder, og døden vil blive besejret, og Gud vil blive ”alt i alle”. Der skal altså ske en forandring af verden på den sidste dag (hvornår den så end er), og de døde skal blive levende. Paulus skriver (v. 51-53): ”Vi skal alle forvandles, i ét nu, på et øjeblik, ved den sidste basun; for basunen skal lyde, og de døde skal opstå som uforgængelige, og vi skal forvandles”.

Når man i den kristne kirke kom til at holde stærkt fast ved forestilling om ”kødets opstandelse”, så var det altså ikke, fordi man forestillede sig, at mennesket skulle leve videre, præcis sådan som det var. Nej, der ville ske en forvandling på den sidste dag, når Gud oprejste de døde fra graven. Formuleringen om ”kødets opstandelse”, som vi kender fra trosbekendelsen, må derfor forstås som en måde at udtrykke, at man fastholder sin identitet i opstandelsen, dvs. at man ikke bliver en anden, end den man var, selvom man bliver forvandlet.

Formuleringen om kødets opstandelse var formentligt vendt mod forestillinger om sjælens udødelighed og reinkarnation. Man var ikke andre mennesker, end dem, man var – og skulle heller ikke blive det. Gud oprejste de mennesker, han havde skabt.

Forestillingen om opstandelsen på den yderste dag endte dog mange steder med at blive afløst af en forestilling om et liv umiddelbart efter døden. Om det skyldtes en anden forståelse af det bibelske udtryk om, at livsånden ved døden ”vender tilbage til Gud” (fx Præd 3), eller at den indo-europæiske forestilling om sjælens udødelighed blev koblet med forestillingen om kødets opstandelse, er ikke ligetil at sige. Men vi kan konstatere, at forestillingen om et liv umiddelbart efter døden var noget, der kom til at optage sindene op gennem tiderne – og endnu gør det i dag.

Døden hos Grundtvig og Ingemann

N.F.S. Grundtvig ville have døden ud af salmebogen. Han ville tale og skrive menneskelivet op. I stedet for sorte kors skulle der være liljer og i stedet for suk over døden glædessang over livet (nr. 241).

Grundtvig gendigtede Kingos ”Far verden, far vel” og skrev, at ”mit land, siger livet, er himmel og jord, hvor kærlighed bor” (nr. 561). Kristendommen var ikke en afsked med, men en bekræftelse af livet.

Grundtvig var dog ikke derfor naiv på livets vegne. Han vidste udmærket, at døden var altings horisont, og at menneskelivet var skrøbeligt. Mens hans samtidige digterkolleger sammenlignede overgangen fra død til liv med larvens forvandling til sommerfugl (nr. 537), skrev Grundtvig, at alt her på jorden skal forgå, ligesom markens blomster visner (nr. 562). Kun, det der kommer fra oven ned, dvs. Guds ord om dødens overvindelse, kan overleve. Men det kan dette ord også: Jesus har overvundet døden og dermed vist os, at livet er herligt.

Ingen har som Grundtvig forenet den kristnes glæde over budskabet om Jesus med en spontan glæde over livet og naturen. Hos Grundtvig ånder det ”himmelsk over støvet” (nr. 290), og fuglene synger, mens græsset gror, skoven grønnes, og Jesus står ”op af jordens skød” (nr. 234).

Jesu sejr over døden viser os livets herlighed. Men det har sin pris for Grundtvig at tage kampen op for livet – mod de traditionelle salmers forestilling om den salige død. Døden bliver hos Grundtvig til en fjende, man skal være bange for. Døden mister sin status som menneskelivets naturlige og nødvendige afslutning og bliver til et onde, som skal bekæmpes med alle åndelige midler.

I en fænomenalt smuk salme om at tage afsked med livet (nr. 538) bliver døden taget særdeles alvorligt som noget grupvækkende og forfærdeligt. Ingen kan lære at sige ”verden ret farvel”, hvis ikke Jesus kommer i sit ord

og fortæller om dødens overvindelse. Døden er bitter, og vi ser alle med gru vores timeglas rinde ud. Men heldigvis kan Gud lade sit lys skinne, så vi glemmer, ”hvor mørkt der er i graven”.

Grundtvig kan derfor finde trøst i mødet med døden, selvom den med sin ”istaphånd gør skel imellem støv og ånd” og ”bortvifter hjertets varme”. Også for Grundtvig er himlen et sted, hvor det er godt at være:

O, lad mig i min sidste stund
det høre af din egen mund,
som Ånd og liv kan tale,
hvor godt der er i Himmerig,
og at du stol har sat til mig
i dine lyse sale!

Gud har sat en stol til os i sine lyse sale. Det er et flot, afmålt billede af paradiset. Selvom jeg synes, det giver mening at forestille sig en himmelsk gudstjeneste med lys og sang, som i ældre billeder og salmer, så holder jeg meget af dette afmålte billede: at der er sat en stol til os. Der er plads til os der, hvor vi skal hen efter døden, hvordan det end måtte se ud.

Jeg har brugt en stor del af min tid på at studere Grundtvig, som jeg mener er den mest indsigtfulde tænker og i hvert fald den største digter, der har levet i vores land. Men jeg har altid fundet hans ofte gentagne udsagn om, at døden og livet er uforsonlige modsætninger, tvivlsomt. Ligeledes kan jeg have min skepsis over for forestillingen om, at ingen af os kan lære at tage afsked med livet, hvis vi ikke hører, at Jesus har overvundet døden. Kan man ikke møde døden i en fattet ro, også uden Jesus? Er det virkeligt nødvendigt at udmale dødens rædsler for at kunne sætte pris på livet?

Jeg kan ikke se det anderledes, end at Grundtvig har været med til at give os en foragt for døden, som er usund, fordi den spærrer for den erkendelse, at alt liv må og skal slutte med døden. Døden er prisen for nyt liv. Vi betaler for livet med vores død. Livet skal gives tilbage til Gud. Af jord er du kommet, til jord skal du blive.

Det betyder ikke, at døden ikke kan gøre ondt ad helvede til, og det derfor fx kan være nødvendigt at finde trøst i det kristne budskab om dødens overvindelse. Man skal ikke negligere sorgen over andres og egen død, slet ikke. Men at sige, at døden i alle dens afskygninger er vores værste fjende, som Grundtvig gør, det giver ikke mening. Heldigvis findes der i salmebogen alternative forestillinger – man kunne nævne Kingo og Brorson, der begge kan se frem til døden, men jeg vil i stedet her fremhæve B.S. Ingemann, der ofte ufortjent står i skyggen af ”de tre store”.

B.S. Ingemann og Grundtvig var i mange år nære venner, men på deres gamle dage blev de uvenner og afbrød venskabet. Det skyldtes, at Ingemann som så mange andre før og siden stillede spørgsmålstegn ved den kristne forestilling om ”kødets opstandelse”. Var det ikke mere nærliggende at tale om ”sjælens udødelighed”, som så mange andre havde gjort? Man kan jo se, at livet har forladt den døde krop, og mange oplever, at der alligevel er og må være noget, der lever videre: livsånden vender tilbage til Gud, sjælen dør ikke.

Grundtvig gik voldsomt i rette med Ingemann: Kristendommen stod og faldt med forestillingen om kødets opstandelse. Det stod som en ufravigelige sætning i trosbekendelsen, og kun forestillingen om kødets opstandelsen sikrede en sammenhæng mellem menneskelivet som skabt af Gud og frelsen fra døden ved Jesus Kristus.

På et teoretisk plan har kirken oftest holdt med Grundtvig, men eftertiden har i praksis ikke givet nogen af dem mere ret end den anden. Ingemanns salmer står side om side med Grundtvigs. Dogmet om kødets opstandelse lever side om side med forestillingen om sjælens udødelighed. Begge forestillinger findes hos mennesker, der kommer i kirken, og begge forestillinger får lov at komme poetisk til udtryk i salmesangen.

Jeg holder utroligt meget af Ingemanns salmer, selvom han er blevet anklaget for at være sentimental og teologisk ukorrekt. Jeg oplever, at han er den digter, der kan tale mest realistisk om døden. Hos Ingemann ved ingen, hvad der sker i morgen, og døden kan komme til enhver, men det hele skal nok ende godt, og livet er dejligt at leve så længe det varer.

Hos Ingemann er det glædelige budskab om Jesu sejr over døden ikke noget, der udmales igen og igen. Det ligger snarere som et vandmærke bag al digtningen. Således også i aftensalmen ”Dagen går med raske fjed” (nr. 771), hvor det fattede møde med skæbnen kommer smukt til udtryk. Her hører vi, at lykken gækker med os alle, store som små, men at det er godt at gå til hvile, efter man har fuldendt sin gerning. Selvom ingen ved, hvad der kan ske i morgen, er der ingen grund til bekymring. Alle har noget at udrette her i livet, og selvom ”lykkens lunefulde spil” kan ramme os til enhver tid, så er vores sjæle altid i sikkerhed, og vi kan og må stole på, at ”alting føjes, som Gud vil”, så det er trygt at gå til hvile hver aften. Hvis bare sjælen finder fred hver aften, går det, som det skal:

Lad ved dag kun op og ned
lykkens terning rulle!
Fandt ved kvæld kun sjælen fred,
gik det, som det skulle.

Der er forunderlig blanding af forestillingen om sjælens udødelighed og så en fast, kristen tro på den gode Gud, der har styr på alt, i Ingemanns salmer.

Ingemanns digtning når et af sine højdepunkter med julesalmen ”Dejlig er jorden” (121), som ofte bliver ønsket til begravelser. Jorden er dejlig, Guds himmel er prægtig, og den sang, som sjælene synger, er skøn. Vi er alle, som i den klassiske salmedigtning, på vej til et paradys efter døden, men vejen går ikke væk fra, men ”*gennem* de fagre riger på jorden”. Og så kommer verset over dem alle, der forener et realistisk syn på døden med det kristne budskab om evigt liv:

Tider skal komme,
tider skal henrulle,
slægt skal følge slægters gang;
aldrig forstummer
tonen fra Himlen
i sjælens glade pilgrimssang.

Vi skal alle dø, men efter os kommer der nye mennesker til. Ligesom vi skal også de høre tonen fra himlen, der aldrig forsvinder, og som alle de døde sjæle synger med på. Denne tone fra himlen fik sit smukkeste udtryk julenat, da Jesusbarnet blev født, og Gud blev menneske og delte livet med os. Fordi Gud har levet blandt os, skal der til evig tid herske ”fred over jorden”.

Man kan med en vis ret sætte spørgsmålstegn ved Ingemanns naive fastholdelse af forestillingen om sjælens udødelighed. Er det ikke på en måde også en nedvurdering af det jordiske menneskelivs værd – en ukristelig foragt for det kropslige og konkrete liv og en lemfældig ignorering af dødens gru? Kan Grundtvig ikke have ret i, at det er forestillingen om kødets opstandelse – at det er os, som vi er, med hud og hår, Gud vil oprejse – der giver livet værdi?

Denne spænding må man fastholde, hvis man vil befinde sig inden for det kristne univers. Uden alvorlig anfægtelse over, hvad livet og døden betyder, bliver det hele noget pjat.

Gensyn med det evige liv

Den 14. september 1952 holdt professor i teologi ved Aarhus Universitet P.G. Lindhardt et foredrag på Askov Højskole, som skulle blive et af de mest omdiskuterede af sin slags. Foredraget hed "Det evige liv" og blev senere trykt i flere omgange, og det dukker op næsten hver gang man diskuterer det kristne syn på død og evigt liv her i Danmark. Således også her.

P.G. Lindhardt blev med det samme anklaget for at ville "afskaffe det evige liv". Det er ikke helt rigtigt, men det er heller ikke helt ved siden af, idet han er ude efter at pille hævdvundne folkelige forestillinger om et efterliv fra hinanden.

Lindharts pointe kan sammenfattes på følgende måde: Forestillingen om et gensyn med de døde i himlen har ikke noget på sig, heller ikke ifølge Bibelen og den kristne tradition. Når vi til påske eller ved graven synger "Krist stod op af døde", lyder fortsættelsen: "I himlen vi ham møde". *Ham*, Jesus, *ikke* vores kære, skal vi se. Forestillingen om en himmel, hvor vi skal møde andre mennesker, er en usund, folkereligøs fantasi. Når kristendommen taler om det evige liv, handler det om her og nu og om, at Jesus har overvundet døden, så den ikke har magt i vores liv. Vi aner intet om, hvad der kommer til at ske med os, når vi er døde.

Ifølge Lindhardt er opstandelsestro derfor "blot det at tage sit liv af Guds hånd". Det lille "blot" er sigende. Lindhardt tilhørte en generation af teologer og præster, der forsøgte at reducere kristendommen til det essentielle og pille alt det overflødige – i værste fald skadelige – "udenomssnak" væk. Sådan troede de på, at kristendommen skulle – og bedst kunne – forkyndes for det moderne menneske. Mange dengang og sidenhen har kritiseret den slags teologi for at være for tynd og billedfattig. Og der er noget om snakken.

Men man kommer ikke udenom, at der også kan være trøst at hente i en nøgtern forkyndelse af, at døden ikke er noget, vi skal være bange for. Mod slutningen af sit foredrag siger Lindhardt sådan her:

Opstandelsestro er ikke fremtidstro, men gudstro, er ikke forsøg på at redde sig en tilværelse ud over den, som er os beskåret, men er just vor bekendelse af, at vi ingen anden tilværelse har end den, Gud har undt os. Opstandelsestroen siger om fremtiden kun det, at fremtiden er Guds, for hans er riget og magten og æren, så vi skal ikke bekymre os og beklage os, som vi jo måtte gøre, hvis vi havde en fremtid at bekymre os for og ængste os ved eller stille forventninger og krav til. Men vi er blevet frie for at bekymre os og fritaget for at

beklage os og frie til at vente alt godt af Gud, som han vil give det.

Man kunne nu indvende, at det er umuligt at skrive salmer ud fra en sådan minimalistisk, billedfattig teologi, men det er det faktisk ikke. Det viser en af K.L. Aastrups salmer om døden, (nr. 549), der begynder og slutter sådan her – og i mellemtiden udmaler sorgen over døden og beder om, at Gud vil lade det under ske, ”at vi din påskemorgen må gennem skyen se”:

Vi takker dig for livet,
vor Fader, og vi tror,
du har vort hjem os givet
på denne skønne jord.

...

Da takker vi for livet,
vor Fader, og vi tror:
de døde du har givet
en fremtid i dit ord.

Jeg synes, der er noget sundt over den slags forkyndelse, der ikke siger mere, end man kan tillade sig, men samtidig giver håb og trøst, så mødet med døden ikke fratager os lysten til livet. Forkyndelsen ved graven skal befri mennesket *fra* at bekymre sig om døden og befri mennesket *til* at leve livet. Det må være opgaven, uanset hvordan man så løser den, og hvordan man fortæller om ”det evige liv” i øvrigt.

En kristen naturdigter

Når Jakob Knudsen ikke hører til blandt de store salmedigtere, skyldes det, at han skrev meget få salmer, for da han brød igennem som digter, var han ikke længere præst, men forfatter til moderne, såkaldt naturalistiske romaner. Han har dog skrevet en af de mest elskede salmer, som er en morgensalme, men som meget ofte bruges ved begravelser, og det med god grund. Det drejer sig om salmen ”Se, nu stiger solen” (nr. 754).

Salmen er på en gang et rent naturdigt og en kristen salme. Den begynder med en glæde ved synet af den opstigende morgensol, der får alting til at blusse og gløde, så man må juble i den stille morgen, mens ”lyset lander på verdens kyst”. Salmen beskriver morgens skønhed i samme åndedrag,

som den takker Gud for det alt sammen: den lyse dag, glæden ved livet ”trods synd og død”, evnen til at stå op og tilstedeværelsen af mennesker, man elsker.

Salmen kulminerer i en beskrivelse af det overvældende lys, der fylder himlen, når solen stiger over horisonten:

Lysvæld bag ved lysvæld i himlen ind,
did, hvorfra den kommer nu, morgnens vind,
ret som om det ånded af lyset ud –
o du milde Fader, min skaber, Gud!

For den kristne må synet af den opstigende morgensol føre til en overvældende glæde og lovprisning af Gud, himlens og jordens skaber. Der er liv i solen. Det er, som om der stiger en livsånde ud af strålerne. Synet er ren natur, men tolkningen er kristen.

Der er en god grund til, at man i den kristne tradition har beskrevet Jesus som den opstigende morgensol, der overvinder nattens mørke. Det er også, hvad der sker i denne salme, hvor synet af solopgangen får digteren til at se sin egen død i møde med en fattet ro – for den har Gud styr på, ligesom han har styr på solens opgang om morgenen. Salmen fortsætter:

Lad mig nu kun drage ad natmørkt hav,
lad mig ikkun stævne imod min grav:
Livets Gud mig skærmer, jeg er hans barn,
ud hans hånd mig river af dødens garn.

Denne strofe er naturligvis en af de mest klokkeklare eksempler på forkyndelsen af, at døden er overvundet ved Jesu opstandelse. Men det siges ikke så direkte, og det er salmens store styrke, at den bevarer denne poetiske åbenhed i sig.

Salmen kan nu slutte, hvor den begyndte, med glæden over den opstigende morgensol og alt det, den bebuder: at ”lyset stander stille på livet kyst”. Eller sagt med andre ord: Dødens overvindelse fører ikke til tanker om et evigt liv, men til en glæde over det liv, der er.

Jakob Knudsen fortsatte livet igennem med at være bekendende kristen, selvom han delte natursyn ”nyhedenske” digtere som Thøger Larsen og Johannes V. Jensen. Han oplevede, hvordan den kristne tro var det eneste, der for ham virkelig kunne overvinde angsten – og tænker man kristendommen væk fra ”Se nu stiger solen”, er der da heller ikke meget tilbage.

I et foredrag om forskellen på kristen og verdslig moral, giver Jakob Knudsen sig pludselig til at beskrive, hvordan han forestiller sig, det vil se ud på den sidste dag, når Jesus kommer tilbage, og Gud bliver ”alt i alle”, som Paulus beskrev det. Også her vil der ifølge Knudsen findes død:

Der må også nødvendigvis findes død i det evige rige. Ikke den død, som var syndens sold, men den død, som er ét med det *menneskelige* legeme, og uden hvilken dåbspagtens [dvs. trosbekendelsens] ord om *kødets* opstandelse aldeles ikke ville blive opfyldt. Der må i fuldkommenhedens rige være som en evigt vekslende opgåen, forsvinden i Gud og fremgang af Gud til selvstændigt liv for al skabning – et vekslende evighedens åndedrag, der vil hæve skabningen over det, vi her kaldte død og lidelse, over al afhængighed af det relative – uden derfor at ophæve noget deraf. Thi *uden* dette er det slet ikke os, der opstår eller lever evigt...

Jeg kender intet andet sted, hvor naturdigterens sans for det evigt vekslende kredsløb og den kristne tanke om et evigt liv forenes, som det gør her. Døden som den naturlige afslutning på alt liv og døden som den nødvendige forudsætning for nyt liv findes også i paradiset. Levende som døde er en del af ”et vekslende evighedens åndedrag”. Når livet efter døden skal ligne livet før døden, så må det jo være, fordi livet med fødsel og død er godt nok, som det er.

Det er ikke døden, der er problemet i vores liv, men lidelsen. Og lidelsen vil Gud lære os at bære. Det viste han os, da han hang på korset: Livet kan lykkes på trods af lidelsen. Jesus kravlede ikke op på korset for at føre os til et hinsides paradiset, men for at lære os at lide det, der skal lides, og tåle livet, som det er, med dets glæde og smerte. Uden lidelse kommer ingen igennem livet. Det var også pointen hos en af de andre store teologer i det tyvende århundrede.

Døden, der hører med til livet

Filosoffen K.E. Løgstrup var i mange år kollega med P.G. Lindhardt ved Aarhus Universitets teologiske fakultet. På sine gamle dage skrev Løgstrup et stort værk med titlen *Skabelse og tilintetgørelse* (1978), hvori han bl.a. prøvede at vise, at kristne alt for ofte opfatter Gud udelukkende som en god og kærlig fader. Men en Gud, der ikke står ved skaberværket med al dets lidelse og død, er ikke en ordentlig Gud. Kun den Gud, der vil tage ansvaret for alting, kan man klage sin nød til.

Når Løgstrup skal beskrive, at død og lidelse hører med til livet, refererer han til Jakob Knudsen. Et klassisk teologisk argument lyder, at al lidelse og ondskab i verden er menneskets synd: Døden er syndens sold, som vi hørte hos Paulus. Men den køber Løgstrup ikke:

der er en lidelse i både dyreverdenen og i menneskeverdenen, der intet har med ondskaben i menneskeverdenen at gøre. Og den lidelse er ikke perifer. Så godt som ingen art, heller ikke arten menneske, kan fortsætte sit liv uden på bekostning af andre arter. Det er ikke ondskab, det er betingelse for liv. Grusomhed skal der til for at arten kan overleve. Det er der flere ikke-teologer end teologer der ser i øjnene. Af teologer var Jakob Knudsen en af de få der ville være ved det.

Der sker, som Løgstrup skriver det, ikke nogen ”produktion uden grusomhed”. Død er forudsætning for, at liv kan opstå. Døden hører altså med til livet.

Løgstrup følger her sin kollega Lindhardt i at gøre op med det, han kalder den ”pilgrims-mytiske fortolkning af kristendommen”, altså den, som findes i mange af de gamle salmer, hvor det handler om at komme ”hjem” til Gud i himlen. Men det er ikke kristendommens mening ifølge Løgstrup:

Kristendommen giver den kristne tilbage til det dennesidige liv for at være optaget af dets gøremål og leve på dets egne, allerede givne og skabte vilkår.

Jeg er enig med Løgstrup her. Hvis ikke kristendommen handler om det liv, vi lever nu, så kan vi ikke bruge den til en skid. Så bliver alle fortællinger om de sidste tider, de dødes opstandelse og det evige liv til verdensflugt, sådan som så mange af kristendommens kritikere gennem tiden med rette har påpeget.

Hvis det eneste, kristendommen har at sige, når vi begraver vores døde, er, at der er en plads hos Gud i himlen, så kunne vi gøre os hurtigt færdig med den. Så var det måske bedre at samles direkte ved hullet på kirkegården eller ved ovnen i krematoriet, lade de døde være døde og de levende levende. Eller også kunne man begynde at bruge kristendommens billeder om død og evigt liv på en anden måde, nemlig til at lære os at omfavne døden.

Afslutning

Rigtig mange steder slutter man begravelsen med at synge ”Altid frejdig, når du går”. Den siger, hvad der skal siges: Hvis du tager livet på dig og lever det fuldt ud, så er der ikke noget at være bange for, heller ikke døden:

Kæmp for alt, hvad du har kært,
dø, om så det gælder!
Da er livet ej så svært,
døden ikke heller.

Men inden disse ord lyder som de sidste, har vi sunget om mørke og lys og den Gud, der hjælper os igennem livets strabadser:

Aldrig ræd for mørkets magt,
stjernerne vil lyse!
Med et Fadervor i pagt
skal du aldrig gyse!

Overfor den sidste horisont, som vi ikke kan skue, over for den fremtid, som vi ikke kender, er der ikke andet at gøre end at se vores i en større sammenhæng. Sagt på kirkens sprog: Lægge vort liv i Guds hænder. Det er et stærkt billede, og det virker. Det virker at give op over for det, man ikke kan kontrollere, og lade livet være liv og døden være død. Det er det, vi beder om i Fadervor, som altid lyder ved begravelsen: ”Ske din vilje”.

Vi må alle overgive vores sag til andre, om ikke andet, så ved døden. Og kirkens tro er så, at døden, den har Gud styr på. Derfor kan vi trygt overlade vores sag til ham. Det er det, vi får at vide ved begravelsen. Og det er nok. Vores liv er ikke i fremtiden, men i nutiden.

Derfor er begravelsesritualet heller ikke først og fremmest et ritual for den døde, men for de efterladte. Vi har behov for ritualer ved livets overgange. Vi har behov for at markere de vigtigste milepæle i livet: fødsel, pubertet, voksenliv, død. Det gør vi i form af dåb, konfirmation, vielse og begravelse i kirken. Et ritual ved døden er ikke for dødens, men for livets skyld. At konfrontere os med døden – andres og vores egen – hjælper os med at orientere os i livet. Vi skal fra graven tilbage til der, hvor vi kom fra. Derfor sagde Jesus da også til kvinderne ved graven, at han ville gå i forvejen for dem til Galilæa, det vil sige tilbage til der, hvor de kom fra.

At vi skal tilbage til livet, betyder ikke, at vi skal holde op med at tale om døden. Tværtimod. Angsten kan kun forvindes ved, at vi går ind i den. Derfor skal vi tale om døden. Og vi skal lære at betragte døden som noget,

der er naturligt og nødvendigt. For det er døden også, selv når den gør ondt. Døden er forudsætning for fornyet liv. For nu at citere B.S. Ingemann, der i en aftensalme ("Der står et slot i Vesterled", nr. 775) slutter sin vision om, hvordan der ser ud på "den anden side", sådan her:

Solenglen svinger lysets flag,
vandrer til fjerne lande;
ham følger liv og lys og dag
bag nattens brusende vande.
Lig solen farer livet hen,
går til forklaringskysten.
Med glans opdukker sol igen
fra Paradiset i østen.

Litteratur

Jakob Knudsen, *Livsfilosofi* (Gyldendal 1908)

Niels Kofoed, *Grundtvig og Ingemann. Et venskabs historie* (ABC-Publishing 2012)

P.G. Lindhardt, *Det evige liv*, 2. udg. (Hans Reitzel 1962)

K.E. Løgstrup, *Skabelse og tilintetgørelse*, 4. udg. (Klim 2015)

Religionsvidenskabeligt Tidsskrift nr. 69 (2019): Tema: Urenhed og forløsning, www.tidsskrift.dk/rvt

Peter K. Westergaard, *Død og opstand. Om det evige liv* (Anis 2007)